

Mîrzâ 'Elineki Merâgî, **Emsâl ü Neşâyiḥ-i Türkî**, (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım), **Talip Doğan**, Vizyon Yayınevi, I. Baskı, Ankara-2013

Pelin MANAP*

Bir milletin kültürünü oluşturan öğelerden beslenen ve o kültürün oluşum ve yaşam sürecini gösteren atasözleri, folklorik değerinin yanında dildeki söz varlığını göstermesi sebebiyle de önem arz etmektedir. Emsâl ü Neşâyiḥ-i Türkî de, araştırmacının verdiği bilgiler doğrultusunda, 20. yy.da Mîrzâ 'Elineki Merâgî tarafından İran Azerbaycanı'nın Meraga şehrinde yazılmış atasözleri ile Farsça ve Türkçe şiirlerden oluşmuştur. Çalışmanın konusunu teşkil eden ve ilk bölümde yer alan atasözlerinin ağız özellikleri ile kaydedilmiş olması,

Türkiye Türkçesi ve ağızları ile İran Azerbaycanı sahasında kullanılmakta olan kelimeler arasında mukayeseyi kolaylaştırmak ve etimolojik çalışmalara imkân vermek bakımından dikkate değerdir. Talip Doğan tarafından hazırlanan eser; giriş, metin, dizin, tıpkıbasım olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünün ilk kısmında (1-6) atasözü kavramı, Türk geleneğinde atasözünün konumu ve değeri, Türk tarihi ve coğrafyasında hangi isimlerle anıldığı ile Emsâl ü Neşâyiḥ-i Türkî hakkında bilgiler verilmiştir. Bu doğrultuda, eserin 20. yüzyılda İran coğrafyasında yazıldığı, incelemeye esas olan cildin Tahran'da Meclis-i Şûrâ-yı Millî Kütüphanesi'nde yer aldığı gibi bilgilere ulaşmak mümkündür. Emsâl ü Neşâyiḥ-i Türkî adlı eserin telif tarihine dair herhangi bir bilginin verilmediği, ancak eserin ikinci bölümünde yer alan şiirlerden birinin sonuna düşülen ibareden Hicrî 1328 (Miladî 1910) yılında yazıldığı anlaşıldığı belirtilmiştir. Giriş bölümünün ikinci kısmında (7-26) eserin dil özelliklerine yer verilmiştir. Dil özellikleri kendi içinde yazım, ses ve şekil olmak üzere üç bölümde ele alınmıştır.

Metin bölümünde (28-52) atasözlerinin çeviri yazımı yapılmış, araştırmacının deyimile '*edebe muqayir*' olarak tanımlanan kelimeler hem eserin aslına sadık kalmak hem de kelime varlığını bütünüyle ortaya koyabilmek adına olduğu gibi sunulmuştur. Dizin bölümünde (53-142) eserdeki

* Arş. Gör. Pelin Manap, Karadeniz Teknik Üniversitesi, pelinmanap@ktu.edu.tr

tüm kelimeler anlamları ve aldıkları çekim ekleri göz önünde tutularak sıralamaya dâhil edilmiştir. Eser, yazmanın tıpkıbasımına (143-207) yer verilen bölümle sona ermektedir. Talip Doğan'ın çalışması, yukarıda değinildiği gibi 20. yüzyılın başında İran Azerbaycanında tespit edilen atasözlerine ait bir derlem sunması yanında dilin ses ve şekil özellikleri bakımından dikkatler taşıması ile de önemlidir. Burada araştırmacının sunduğu veriler, kaba da olsa bir tasnifle değerlendirilecek ve böylece çalışmaya esas olan eserin sunduğu imkânlardan biri değerlendirilecektir.

Bu çerçevede mevcut atasözlerinin kaba bir içerik analizi ile tasnifini yapmak mümkün olmuştur:

Atasözlerinin Tasnifi¹

1. Uzun bir gözlem sonucu doğal olayların nasıl olageldiklerini anlatan atasözleri:

(41) Akşamun şümlüğü, ikindiden me'lüm olur.

(55) Ayı yuvası, asma üzüm.

(166) Ot, köki üste biter.

Metinde doğa olaylarından hareketle anlatılan toplam on atasözü bulunmaktadır.

2. Gözlem sonucu sosyal olayların nasıl olageldiklerini tarafsızca anlatan ve sosyal, kültürel olarak doğru kabul edilmiş düşünceleri anlatan atasözleri:

(22) Acun imanı olmaz.

(136) Üz üzden utanı.

(164) Uşakdan güclisi olmaz.

(184) Oyun 'aşığı oyundan çılmaz.

(364) Puldan, konuşu payı olmaz.

Eserin büyük bir kısmı gözlem sonucu sosyal olayların nasıl olduklarını tarafsızca anlatan ve doğruluğu kabul edilmiş düşünceleri anlatan atasözlerini içermektedir. Bu yöndeki atasözlerinin sayısı 699'dur.

3. Gözlem sonucu sosyal olayların nasıl olageldiklerini bildirirken bundan ders alınması gerektiğini dolaylı olarak hatırlatan atasözleri:

(206) Ulular sözine bahmıyan, uluya uluya kalur.

(431) Tenbele dëyersen, kapunı ört; dëyer, yël eser örter.

(703) 'Avratun sözine baħan, 'avratdan esgikdür.

Dolaylı olarak alınması gereken dersi anlatan atasözü sayısı 28'dir.

4. Denemelere veya mantığa dayanarak doğrudan ahlak dersi veya öğüt veren atasözleri:

---

¹ Atasözlerinin tasnifinde genel itibarıyla Metin Yurtbaş'ın tasnifi esas alınmış ancak bazı ekleme ve birleştirmeler yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Metin Yurtbaş, *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*, 10. Baskı, İstanbul: Excellence Publishing, 2012.

(6) Ağladan yanına gêt, güldiren yanına gêtme.

(369) Pulun çoğdı zâmin ol, işün yoğdı şâhid ol.

(501) Hammâmnda sallanma, gurbetlikde öğünme!

Öğüt veren, alınması gereken dersi çoğunlukla 2. teklik şahıs nazarında ifade eden atasözlerinin sayısı 78'dir.

5.Töreleri, gelenekleri ve görenekleri bildiren atasözleri:

(682) Toydan sora nağâra, hoş geldün bayram ağa.

(685) Toydan sora bês min altun vèren çoğ olur.

Gelenek ve göreneği anlatan atasözü sayısı 2'dir.

6.Bazı dini inanç ve inanışları bildiren atasözleri:

(75) Ebleh odur, dünyâ için gem yèye, kim ne bilür, kim kazana kim yèye.

(499) Heğ yiyesinden, yad olmaz.

(731) Kıpun uca káyır, devesini Allah yétirür.

Dini inaç ve inanışları anlatan atasözü sayısı 37'dir

7.Gerçekleşmemiş durumları olmuşçasına tasavvur ederek anlatan atasözleri:

(88) Eşege dèdiler, günde ne keder yol gèdesen, dèdi biz bili.

(430) Tülkiye dèdiler, hanı şâhidün, dèdi, budı kıyruğum.

(741) Kıtıra dèdiler, atan kimdür; dèdi, anam atdur.

Gerçekleşmeyen olayları gerçekleşmiş gibi anlatarak oluşturulan atasözü sayısı 18'dir

8. Gerçekleşmesi tasavvur edilen olayları anlatan atasözleri:

(110) Allah, hêç evi böyüksüz èlemesün.

(642) Sen mene pilov vèr, kerelikde vèr, kermelikde vèr.

(710) 'Avratun yahşısına da le`net, pisine de.

İstek ifadesi kullanılarak oluşturulmuş atasözü sayısı 27'dir.

9. Kaba sözler ve argo kullanılarak anlatılan atasözleri:

(42) Ağ götnen kere göt, çaydan keçende me`lüm olur.

(726) Kıpun çığdı, sıç kıyâra.

(756) Kıpacı kıızı, dadı sert.

Eserde argo kullanılarak ifade edilen atasözü sayısı 101'dir.

Eserin metin bölümünde 81 numaralı atasözü olarak sunulan '*Örken geli doğanağdan keçer.*' atasözündeki 'örken' kelimesinin anlamı dizin kısmında 'erken' olarak verilmiştir. Öte yandan ses bilgisi verilirken düz ünlülerin yuvarlaklaşması bahsinde e>ö değişmesinin sadece dudak ünsüzü /v/'nin yanında gerçekleştiği belirtilerek söz konusu yuvarlaklaşmaya değinilmemiştir. Bu doğrultuda iki ihtimal ortaya çıkmaktadır. Ya atasözlerinin teşekkül ettiği ağızda yuvarlaklaşma sadece dudak ünsüzlerinin varlığıyla söz konusudur -ki bu durumda kelimenin anlamı hatalı verilmiş ola-

caktır- ya da dudak ünsüzü içermeyen kelimelerde de yuvarlaklaşma mevcuttur. Böyle bir durumda da ses bilgisi bölümüne dudak ünsüzü dışında gerçekleşen yuvarlaklaşmaları dâhil etmek gerekecektir². Ayrıca metinde, 81 ve 272 numaralı atasözlerinde olduğu gibi 478 ve 953 numaralı atasözleri de aynı ifade alanını işaretlemektedir:

(478) Çé³ doğra, çé tilit éle.

(953) Ya doğra, ya tilit éle.

Metin bölümünde sıralama esnasında 71'den 73'e geçildiği 72 numaralı atasözünün yazılmadığı görülmektedir. Öte yandan 71 ile 73 numaralı atasözlerinin metin ile tıpkıbasımı arasında bir fark bulunmamaktadır. Muhtemel dizgi hatası tıpkıbasımda 6. sırada yer alan atasözünün metin kısmında verilmemesinden kaynaklanmaktadır⁴.

Atasözleri, toplumların kültürel geçmişlerini, yaşayış tarzlarını, hayatı algılama biçimlerini ve zihinsel işleyişlerini yansıtmaları bakımından adeta bir ayna görevi görmektedir. Metinde yer alan atasözleri bu bakımdan değerlendirilecek olursa gözlem sonucu doğruluğu kabul edilmiş düşünceler ve sosyal olayları anlatan atasözlerinin çoğunluğu teşkil ettiği görülmektedir. Dolayısıyla bireylerin hayatına yön verecek genel kuralların gözlem dolayısıyla tecrübe sonucu oluştuğu aşikârdır. Dikkate değer bir nokta da kaba ve argo ifadelerin yer aldığı atasözünün sayısının çokluğudur. Bu atasözlerinin oluşumunda kaba sözlerin tercih edilmesi, verilmek istenen mesaja dikkat çekmek olarak değerlendirilebilir. Eserde kadının toplumsal hayattaki konumunu belirleyen, kadına bakışı yansıtan atasözlerinin var olması metin üzerinde bu doğrultuda yapılacak bir söylem analizini mümkün kılmaktadır. Aynı zamanda atasözlerinin ağız özellikleri ile verilmiş olması, yeni çalışmalara imkân tanınması bakımından eserin değerini arttırmaktadır.

Sayın Doğan'ın çalışmasının Türkçenin coğrafyasını tanımak ve tanıtmak açısından olduğu kadar ağız ve kültür çalışmalarının alanını genişletmek noktasında da yararlı bir örnek olduğu açıktır.

---

²'Örken' kelimesi *Divanü Lûgat-it-Türk*'de 'örge' şekliyle geçmektedir. Kelimenin urgan anlamına gelip Oğuzca olduğu belirtilmiştir. Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk*, Cilt IV, Ankara: TDK Yayınları, 2006, s. 463. Tarama sözlüğünde ise kelimenin 'örge, örgün, örkün' şekillerinde de olabileceği ve urgan, ip, yular anlamına geldiği belirtilmiştir. Türk Dil Kurumu, *Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları, 2009, s. 3117. Ayrıca metin bölümünde 272 numaralı '*İp ne keder uzun olsa, gelür doğanağdan keçer.*' şeklinde bir atasözünün var olması, her iki atasözünün de aynı anlam alanını temsil etmesi 'örken' kelimesinin anlamının 'erken' olmadığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla 'örken', metinde 'urgan' anlamıyla kullanılmaktadır.

³'Çé' kelimesinin anlamı dizin bölümünde 'ya' olarak verilmiştir.

⁴Tıpkıbasımda yer alan 6 numaralı atasözünün muhtemel okunuşu şöyledir: 'Ağacdan tendir Kürdden evliya.' Bu atasözünün farklı kaynaklarda varyantları mevcuttur: 'Ağaçtan maşa, çingeneden paşa olmaz.' Hamdi Hasan, *Makedonya ve Kosova Türklerince Kullanılan Atasözleri ve Deyimler*, Ankara: TDK Yayınları, 1997, s. 26.